

Kálai Sándor

BŰNÜGYI REGÉNYEK MAGYAR FORDÍTÁSAI A SZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

Két könyvsorozat elemzése

Amikor nagyszámú szöveggel van dolgunk, még pontosabban egyedi szövegek mellett/helyett könyvsorozatokkal, akkor az elemzés hagyományos módszerei nem elégségesek. A szöveget középpontba helyező olvasásmódok számára szentségtörésnek hangozhat, hogy ebben az esetben nem kell/nem szükséges (és talán nem is lehet) minden könyvet elolvasni. A szerző és a szöveg helyett inkább a sorozat és a kontextus kerül előtérbe, és számot kell vetnünk annak következményeivel is, hogy egy sorozat több éven, de akár több évtizeden keresztül létezhet, vagyis – ha nem is a *longue durée*-be, de – hosszú időtartamba illeszkedik. Az alábbiakban egy ilyen olvasásmód segítségével közelítünk két olyan magyar könyvsorozathoz, amelyek a szocializmus időszakában, a hatvanas évek második felétől a kilencvenes évek legelejéig léteztek, s amelyeket hagyományosan krimisorozatokként tartunk számon: a Magvető Könyvkiadó Albatrosz sorozatáról és az Európa Kiadó Fekete könyvek sorozatáról van szó.

Az úgynevezett *distant reading* módszere Franco Moretti nevéhez köthető.¹ Moretti – provokációtól sem mentesen – azt a domináns irodalomelméleti, -történeti paradigmát veszi célba, amelynek középpontjában a szöveg és az arra centrált *close reading* módszere áll. E paradigma hegemoniája az utóbbi évtizedek kulturális és társadalmi folyamatainak következtében is megkérdőjeleződött, de az irodalom határainak a fel-lazulása is előhívott új típusú megközelítéseket. Moretti javaslata párhuzamba léptethető egyéb elemzési módokkal, elég csak a Bourdieu által inspirált, az irodalmi mező egy adott állapotát vizsgáló elemzésekre,² a Franciaországban hagyományosan erősnek és termékenynek számító

- 1 Lásd Franco MORETTI, *Distant Reading*, Verso, London, 2013; MORETTI, *Graphes, cartes et arbres – Modèles abstraites pour une autre histoire de la littérature*, Les Prairies ordinaires, Paris, 2008. A francia fordításhoz a 2005-ben megjelent olasz és angol verzió közül, amelyek között van némi különbség, a szerző tanácsára az angol verziót vették alapul.
- 2 Pierre BOURDIEU, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Seuil, Paris, 1992; Christophe CHARLE, *La crise littéraire à l'époque du naturalisme*, Presses de l'ENS, Paris, 1979; Pascale CASANOVA, *La république mondiale des lettres*, Seuil, Paris, 1999.

olvasásszociológiai, szociokritikai módszerekre,³ vagy éppen az említett országban szintén nagy presztízzsel bíró olvasás- és kiadástörténetre gondolni, amelyet olyan kiváló történészek reprezentálnak, mint Roger Chartier vagy Jean-Yves Mollier.

Moretti módszere, amely elsősorban azt vizsgálja, hogy egy adott (irodalmi) forma hogyan tud túlélni vagy miért tűnik el, irodalmon kívüli folyamatokkal és irodalmi tendenciákkal egyaránt számol. A *distant reading* olvasási módja leginkább olyan megközelítésekkel párosítható, amelyek az irodalmat rendszerként, kommunikációs folyamatként⁴ fogják fel.

Az alábbiakban tehát nem egyes szövegek elemzése következik, hanem a fentebb említett két könyvsorozatról gyűjtött adatok (szerzői név, nemzetiség, cím, az eredeti kiadás helye, a magyar megjelenés ideje, illetve egyéb paratextusok, elsősorban a fűlszöveg által hordozott információk) ismertetése és értelmezése. Tisztában kell lennünk azzal, hogy már az adatgyűjtés sem semleges folyamat, és azzal is, hogy az adatok önmagukban nem mondanak semmit, de választ adhatnak bizonyos kérdésekre, ha megfelelő kontextusban értelmezzük őket. Az elemzés legfontosabb tanulsága az, hogy a szocializmus éveiben a bűnügyi regény mint műfaj elsősorban fordítások útján intézményesült újra.

Az adatok értelmezése előtt érdemes röviden felvázolni a két könyvsorozat megjelenésének kontextusát.

1948–1949-től a kultúra is mindinkább felülről irányítottá válik, a rendszer azt várta el, hogy az az új rend propagandistája legyen. Ebben a kulturális rendszerben egy tagolatlan, mindenkire szóló és mindenkire eljutó kultúra ideája számolta (volna) fel a hagyományos elit/populáris ellentétet,⁵ de „kész volt leszámolni saját avantgárd múltjának elitista eszményeivel is”.⁶ Ugyanakkor a mindenkire eljuttatandó kultúra terjesztése a tömegkultúra hagyományos disztribúciós módszereinek alkalmazásához vezetett. Így nem meglepő, hogy 1954-től megjelent az Olcsó könyvtár könyvsorozat, amely – a háború előtti korszak könyvsorozataihoz hasonlóan – olcsón, ez esetben 3–4 forintért tette kényelmesen hozzáférhetővé a magyar és a világirodalom klasszi-

3 Robert ESCARPIT, *Sociologie de la littérature*, PUF, Paris, 1958; Paul DIRKX, *Sociologie de la littérature*, Armand Colin, Paris, 2000; Georges MOLINIÉ – Alain VIALA, *Approches de la réception. Sémiostylistique et sociopoétique de Le Clézio*, PUF, Paris, 1993.

4 Lásd Alain VAILLANT, *L'histoire littéraire*, Armand Colin, Paris, 2010.

5 VERES András, „Roll over Beethoven”. *Gondolatok az elit- és a tömegkultúráról*, Alföld 2009/5., 3–23.

6 *Uo.*, 9.

kusait. Veres András elemzése rávilágít arra is, hogy 1957 egyfajta kegyelmi év volt a magyar könyvkiadás történetében – átmenetileg szinte mindent ki lehetett adni: a Kossuth Kiadó a *Tarzan*-sorozat kiadását kezdte el (de csak az első két kötet jelent meg), a Hírlapkiadó Vállalat pedig a Vasárnapi Regények sorozat megjelentetésébe fogott:⁷ ez utóbbi azért is érdekes, mert mind néhány szerzőjét, mind pedig periodicitását és formátumát (64 oldalas regényfüzet, sorozatlogó, fényképes, piros és fekete színekkel operáló borítólap) tekintve a két háború közötti fil-léres regények modelljét újíttotta fel. Rejtő Jenő P. Howardként itt jelenik meg újra a háború után – ő az egyetlen szerző, aki két kisregénnyel is szerepel (*Legény a talpán*, *Szép kis üzlet!*), de több olyan szerző regényei is olvashatók a sorozatban, akik már a két háború között is írtak ilyeneket, például Tabi László vagy Erdődy János – az ő *Vőlegényem a gengszter* című regénye először 1936-ban jelent meg –, de ebben a sorozatban adták ki Örkény *Nehéz napok* című regényét is. Az éberség 1958-tól ismét visszatér – egészen az 1960-as évek közepéig, amikor is részben az említett könyvsorozatok megjelenése azt jelzi, hogy a kultúrpolitika újra engedményeket tesz a szórakoztató irodalom terén.

A kép árnyalásához szükséges tudnunk azt is, hogy a rendszer ki is használta a népszerű regényekben rejlő, akár politikai propagandára alkalmas lehetőségeket is. A kémregény például megfelelő műfajnak bizonyult ahhoz, hogy a politikai rendszer felhasználja önmaga legitimálásához: a tematikus univerzum stabilitása együtt járt az írás közép-szerűségével. Ennek a tendenciának az egyik jellegzetes képviselője Berkesi András volt. A tendenciát erősítette egy kémregénysorozat megjelenése a hatvanas évektől, melynek szerzője az újságíró-regényíró Mattyasovszky Jenő volt (s amelyet aztán 1984-től, a szerző halála után Kulcsár Ödön folytatott). A sorozat egy visszatérő, magát kiválóan ál-cázni képes hős, a Hód fedőnevű fiatalember kalandjain alapult. Elő-ször 1956–1957-ben, majd pedig a hatvanas évektől a kultúrpolitika lehetővé tette Rejtő Jenő regényeinek újrakiadását is. Ezt minden biz-zonnyal az is segítette, hogy Rejtő a fasiszták áldozataként is rehabilitálható volt. A Rejtő-szövegek megjelenésének ritmusa 1964-től pörög fel, s ez egybeesik egyfelől képregény-adaptációk, másfelől filmadap-tációk elkészülésével is.

Ebben a kontextusban – a hatvanas évek közepétől tapasztalható kultúrpolitikai „enyhülésben” – helyezkedett el az 1963-tól induló A1-

7 KÁDÁR Melinda, *A kora kádárista könyvkiadás paradoxonai*, Beszélő 1997/2., 121–126, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-kora-kadarista-konyvkiadas-paradoxonjai>.

batrosz könyvsorozat, amely az első években még kereste saját identitását, s majd csak 1966-tól (az első Raymond Chandler-fordítás megjelenésétől) és 1968-tól (az első Georges Simenon-fordítás megjelenésétől) mozdult el lassan a krimi műfaja felé. A tendenciát erősítette, hogy 1968-tól az Európa is színre lépett a jóval explicitebb címmel (Fekete könyvek) bíró sorozatával.

Az Albatrosz sorozat

1. A sorozat kötetei 1963 és 1990 között jelentek meg, a 27 év alatt 241 kötet került kiadásra (ebbe nem számoljuk bele az egyébként számos – körülbelül harmincra tehető – újrakiadást). A sorozat a rendszerváltás és annak következményei (a korabeli könyvkiadás összeomlása) miatt szűnt meg, bár 1997-ben megpróbálták felújítani (három kötet jelent meg, ebből azonban egy – Chandler *Asszony a tóban* című regénye – újrakiadás volt).

A sorozat életében a hatvanas évek vége és a hetvenes évek legeleje még a stabilizálódás időszaka, 1969-től évi nyolc, majd 1972-től évi tíz új kötet jelent meg. A következő időszak (1972–1976) a térnyerés szakaszának tekinthető – ez az időszak egybeesik azzal, hogy a sorozat az éveken át tartó műfaji eklektikusság után döntően a bűnügyi regény műfajára specializálódik. Csúcsidezőszaknak az 1978 és 1987 közötti évek tekinthetők – ebben az időszakban legalább tíz új kötetet adtak ki évente (a legtöbb, tizenégy, 1982-ben). 1988-tól viszont már a válság jelei láthatók. A sorozatban tizenhat különféle nemzetiségű⁸ szerző 132 regénye jelent meg, ami azt jelenti, hogy egy szerző átlagosan 1,82 regénnyel volt jelen a sorozatban.

2. A másik sorozattal ellentétben az Albatrosz magyar szerzők regényeit is közölte. Huszonnégy magyar szerző-szerzőpáros ötvenhét regénye jelent meg itt. A populáris irodalom területén gyakran előforduló gyakorlat szerint négy kötet egy-egy szerzőpáros regénye: Imre Gábor – Bojcsuk József: *A Vörös Túr* (1967), Falus György – József Gábor: *A néma dosszié* (1979), Szikszai Károly – Tardi Gábor: *Zsarumeló* (1989) és C. C. Kicker (Harsányi Gábor színész és Révy Eszter dramaturg közös álneve): *Johanna és a médium* (1984). A huszonnégy szerző

8 A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a továbbiakban a francia és a frankofón szerzőket egy nemzetiség alá soroljuk. Mindez azonban csak a belga származású Simenont érinti, aki a kor egyik leginkább fordított szerzője volt.

közül csak három nőt (Gyürk Sarolta, Horváth Judit és Jeanne-Marie Joël álnéven Zsámboki Mária) találunk.⁹

Nyolc szerző publikálta a regényeit külföldi hangzású álnéven. Ezek közül öt angol (Leslie L. Lawrence – Lőrincz L. László, T. O. Teas – Tótiász András, C. C. Kicker – Harsányi Gábor és Révy Eszter, P. Michael Bush – Bokor Pál, Hermit Shark – Magyar K. László), három pedig inkább francia hangzású (Albert Harald – Kenessey András, Jeanne-Marie Joël – Zsámboki Mária és E. J. Charon – Révész Gy. István).

Messze a legtöbb regény, huszonkettő, Rejtőtől jelent meg – azonban a hetvenes évek elejétől már jórészt csak újrakiadások. Őt Révész Gy. István követi – aki saját neve alatt egy, E. J. Charon álnév alatt pedig három regényt publikált (1972-ben, 1978-ban és 1985-ben). Három regényíró pedig 3-3 regénnyel volt jelen a sorozatban (Leslie L. Lawrence – 1983, 1985, 1988, Kristóf Attila – 1973, 1975, 1981 és Nemere István – 1974, 1977, 1982).

A listából azt is látjuk, hogy több, később ismertté vált szerző (Kristóf, Nemere, Leslie L. Lawrence) itt, ebben a sorozatban kezd publikálni. Itt jelent meg először, 1969-ben a Mág Bertalan-kötet, amely valós bűnügyeket dolgozott fel), itt adta ki első krimijét Gyürk Sarolta is 1980-ban, aki aztán hat további bűnügyi regényt publikált más kiadóknál 1988-ban bekövetkezett haláláig. Másfelől azt is érdemes hangsúlyozni, hogy egy-egy regénysorozat kötetei (E. J. Charon regényei vagy Kristóf Attila Dér Ádám-regényei) nagy időközökkel, gyakran csak évekkel később követik egymást, ráadásul Kristóf több Dér Ádám-regénye más kiadóknál jelent meg. Mindez arra mutat rá, hogy a kiadó nem ambicionálta magyar sorozatok megjelenését, s így a sorozatosságnak feltehetően az olvasói tapasztalat sem juttatott nagy szerepet.

3. Ami az úgynevezett szocialista blokk országainak szerzőit illeti, a következőket láthatjuk.

Tizenegy szovjet szerző tizenhat regénye jelent meg a sorozatban – közülük öt szerző két regénnyel is képviselteti magát a listán. Olyan szerzőket találunk, mint például az ukrán Jurij Dold-Mihajlik (aki az egyik elsőként kiadott szerző volt a sorozatban): az *Ordások között* (1963) című regénye és annak folytatása, *A fekete lovagok között* (1966) háborús kalandregények. Julian Szemjonov *A Stirlitz-dosszié* (1974) című

9 Pontosabban „három és felet”, ha az előbb említett Révy Esztert is idevesszük, aki a C. C. Kicker név egyik felét adja.

kötete is megjelent több kiadásban, sikeréhez a belőle készült tévéfilmsorozat is hozzájárult – ebben az esetben is olyan műfaji ötvözetről van szó, amely keveri a háborús és a kémregény kódjait. 1980-ban a sorozatban megjelenik Alekszej Tolsztoj *Garin mérnök hiperboloidja* című regénye (amely már 1957-ben is olvasható volt magyarul az Európa Kiadó jóvoltából). A nyolcvanas évekre csak két szerző három krimije marad (Mihail Csernyonok két és Nyikolaj Leonov egy regénye).

Az NDK esetében pontosítanunk kell: azokat a köteteket tekintjük keletnémeteknek, amelyeket keletnémet városokban található kiadóknál jelentettek meg. A keletnémet regények inkább a nyolcvanas évekre válnak láthatóvá: kilenc szerző tizenkét kötetéből hét csak 1979 után jelenik meg. Tom Wittgennek, „az NDK Agatha Christie-jé”-nek két regénye jelent meg ebben a sorozatban (1981 és 1984), és Werner Toelcke három regénye is gyors egymásutánban (1982, 1983, 1984) került kiadásra.

Ebben a sorozatban a többi szocialista ország meglehetősen alulreprezentált: összesen három csehszlovák krimi jelent meg egy-egy szerzőtől, ezek közül azonban egy az egyik legkiválóbb cseh szerző, Eduard Fiker tollából. Az *Éjszaka Arnwaysban* (1971) című regényét eredetileg 1934-ben adták ki, és miként a címe is utal rá, angol környezetben játszódik. Négy lengyel kötet látott napvilágot: Andrzej Żbych-től kettő, Maciej Słomczyński pedig 1959-ben találja ki Joe Alex figuráját. A kötetek Joe Alex néven jelentek meg, egyes szám első személyű narrációt alkalmazva. A ma is jelentősnek tekintett regénysorozat egyik darabját *Ahol nincs tűzparancsolat* címmel publikálták a sorozatban 1973-ban. Két bolgár szerzőtől négy kötet jelent meg. A bolgár irodalom nagy tehetségű, de vitatott szerzője, Bogomil Rajnov három kötetrel is jelen volt: az 1969-ben kiadott *Nincs jobb a rossz időnél* kémtörténettel, az 1976-os *Három találkozás a felügyelővel*, mely a három Antonov-regényt tartalmazta, illetve az 1983-as *Meghalni csak végső esetben* című regénnyel.

Összességében – a magyar szerzőket nem számítva – az ún. szocialista blokk huszonnyolc szerzővel és harminckilenc kötetrel van jelen, csak két szerző (Toelcke és Rajnov) jut el három kötetig.

4. Ehhez képest akár meglepőnek is tűnhet az amerikai krimi masszív jelenléte: harminckét szerző hatvankét regénnyel (idetartozik az a René Belbenoit nevű francia fegyenc is, akinek visszaemlékezései 1938-ban angol nyelven az USA-ban jelentek meg, a kötet új kiadásban e sorozatban is megjelent 1979-ben). A képet némileg árnyalja az,

hogy ez a jelenlét csupán a hetvenes évek második felétől lesz meghatározó: ugyan Raymond Chandler regényeinek első kiadásai 1966 és 1973 között már megjelentek (összesen hat regény), de Ed McBain regényei csak 1975-től (összesen nyolc regény), Erle Stanley Gardner regényei pedig 1977-től (összesen kilenc regény) kerültek kiadásra. E szerzők esetében tehát az olvasók sorozaton belüli regénysorozatokhoz jutottak hozzá (McBain 87-es körzetre fókuszáló regényei vagy Chandler Marlowe-regényei visszatérő szereplővel-szereplőkkel dolgoznak). S ezek mellett az olvasó további jelentős életművek egy-egy szeletéhez is hozzájuthatott (Hammett: *Az üvegkulcs*, 1976 és a *Véres aratás*, 1978); Ellery Queen, Patricia Highsmith két-két regénye, de akár Ross Thomas, Ross MacDonald, Lawrence Block, Stephen King vagy éppen George Pelecanos egy-egy regénye).

Az angol szerzőket tekintve azt látjuk, hogy az amerikaiakhoz képest kevésbé kiegyenlített a mezőny: ugyan húszerző harmincnegye kötettel van jelen a sorozatban, de ennek valamivel kevesebb mint egyharmadát Agatha Christie regényei teszik ki (tizenegy kötet), s a húszból tizennégy szerzőt csak egy-egy kötettel képviseltet a kiadó. A megjelenések évszámát tekintve ez esetben is azt látjuk, hogy az angol krimi konstans jelenléte szintén az 1970-es évek közepétől datálható: ugyan az első Christie-regény (*Holttest a könyvtárszobában*) 1969-ben jelent meg, a következőre (*Az Ackroyd-gyilkosság*) 1974-ig kell várni, de aztán lesz olyan év – 1978 –, amikor az író három kötete is napvilágot lát. Christie mellett James Hadley Chase négy regénnyel, Ruth Rendell három regénnyel volt jelen, Ken Follett pedig a kétregényes szerzők között van.

Egyéb, angol nyelven publikáló (kanadai, ausztrál stb.) szerzőket tekintve: Arthur Hailey-nek egy önálló és egy társszerzős regénye jelent meg, mindkettő 1980-ban; az új-zélandi Ngaio Marsh és az ausztrál Judah Waten pedig egy-egy regénnyel van jelen a listán.

5. Meglehetősen egyenetlen a harmadik „nagyhatalom”, a francia-frankofón bűnügyi regény kiadása. Tizenegy szerzőtől (ebből egy tandem: a Boileau–Narcejac páros) huszonöt regény jelent meg, azonban ezek közül tizenegy Simenon-regény. A belga–francia szerző 1968-tól kezdve rendszeresen jelen volt a szerzők között. De meg kell említeni Sébastien Japrisot-t is, akinek csavarosan megszerkesztett krimijeit közül az első hármát 1974 és 1979 között adták ki a sorozatban, igaz, nem az eredeti sorrendben, illetve a Boileau–Narcejac párost is, akik a regényeikből készült filmadaptációk miatt is számot tarthattak az érdeklő-

désre: az 1975-ben megjelent *Az ördögösök* című regény fordításának a borítóján a film egyik szereplőjét látjuk. Az egyregényes szerzők közül Léo Malet nevét emelhetjük ki, akinek a regényei – a Simenon-regényekkel ellentétben – nehezen fordíthatók, s feltehetően ez lehetett az oka annak, hogy a magyar kiadvány nem is kísérletezett azok további fordításával.

6. Hét – nyugatnémet területeken megjelent – szerző kilenc kötettel van jelen, ebből három annak a Maximilian Jactának a nevéhez fűződik, aki híres bűnperek történetét írta meg (*Híres francia bűnperek*, 1971; *Híres angol-amerikai bűnperek* és *Híres német bűnperek*, 1972). Megjelenés szempontjából Svájchoz kell sorolnunk Carl Zuckmayer *Farsangéji gyónás* című regényét (1976). A hollandokat két szerző képviseli három regénnyel (Jan de Hartog – 1966 és 1970 és Robert van Gulik *A kínai haranggyilkosság esetével* 1987-ből). Svéd szerzőket is találunk: Olle Ekberg *A hét főbűn* (1972), Jenny Berthelius *A félelem útvésztoje* (1984), és – hatástörténetüket tekintve – kiemelendő a Maj Sjöwall és Per Wahlöö páros *Gyilkos a háztetőn* című regénye (1974): őket ugyanis a mai skandináv krimi legfontosabb elődjei között tartják számon.

7. Összességében azt látjuk, hogy – a sorozathoz kapcsolódó sztereotípiákkal ellentétben – a szocialista országok „populáris” irodalmából csak harmincnegyelet kötet jelent meg, és ezek egy része nem is a krimi műfajába tartozik. Az ún. nem szocialista elbeszéléseket kezdetben nyugatnémet, svéd, holland, ausztrál szerzők reprezentálják, miközben a hatvanas évek második felétől Chandler, Simenon és Christie törik az utat nemcsak a nyugati irodalmak, hanem a krimi műfaj előtt is, de az angol és amerikai krimi döntően csak a hetvenes évektől kerül domináns pozícióba a sorozaton belül.

Rejtő huszonegy kötet mellett csak tizenhét további szerző van jelen három vagy több kötettel. Rejtőt – aki azonban szintén nem a krimi, hanem magát a „populáris” irodalmat reprezentálja – távolról követi Christie (1969 és 1987 között), Simenon (1968 és 1982 között) tizenegy-tizenegy kötettel, Erle Stanley Gardner kilenc kötettel (1977 és 1985 között), Ed McBain nyolc kötettel (1975 és 1984 között), illetve Chandler hat kötettel (1966 és 1973 között) – az utóbbi szerzőt tekintetjük a „nyugati” krimi úttörőjének, legalábbis e sorozatot tekintve.

A Fekete könyvek sorozat

1. Az 1968-ban indult másik könyvsorozat egyfelől már profitálni tudott a Magvető vállalkozásának stabilizálódási folyamatából, másfelől pedig világosabban meghatározta műfaji orientációját is: nem kizárt az sem, hogy a háború után indult, azóta mitikussá vált francia bűnügyi regénysorozat, a *Série Noire* címe is hatott a magyar sorozatcím kitalálására.

Az évi bontást tekintve ebben a sorozatban kevesebb könyv jelent meg: legtöbbször öt vagy hat, bár kiemelkedik az 1970-es év (tizenegy kötet) és a nyolcvanas évek közepe (1985: kilenc, 1987: nyolc, 1988: tizenegy kötet). A sorozatban 141 kötetet adtak ki, azonban az elsők között, 1968-ban, két válogatáskötetet is találunk (*Detektívtörténetek I. és II.*). Fontos azonban megjegyezni, hogy a kötetszám itt nem felel meg az elbeszélések számának: több szerző, elsősorban Simenon esetében, előfordult, hogy a kiadó egy kötetben több regényt (vagy novellát) is kiadott. A sorozatban 74 – tizennégy nemzetiséghez tartozó – szerző művei jelentek meg, ez (az első két válogatáskötetet nem számolva) 1,87 kötetet jelent szerzőnként.

2. Ebben a sorozatban magyar szerzők művei nem jelentek meg. A szocialista blokk országai közül itt Csehszlovákia emelkedik ki, kilenc szerző tizenegy kötetével – ez a nagy szám a közös könyvkiadás gyakorlatának is köszönhető. Egy szerzőtől általában egy-egy kötet látott napvilágot, és itt is megtaláljuk Eduard Fikert egy eredetileg 1942-ben megjelent regényével (*A halott nem azonos*, 1972). 1968-ban a sorozat első kötetei között van Josef Skvorecký *Borúvka felügyelő szomorúsága* című novellagyűjteménye, amely a szerző magyarul 1966-ban publikált esszégyűjteményét, az *Egy detektívregény-olvasó ötleteit* követte. Az egyetlen háromkötetes szerző a cseh krimi történetének egyik legfontosabb szerzője, Emil Vachek: mindhárom regénye eredetileg a két háború között jelent meg, magyarul 1970-ben (két kötet) és 1971-ben (egy kötet) adták ki őket.

A Szovjetuniót itt nyolc szerző képviselte (ezek között azonban három írói tandemet is találunk) tizenegy kötetel. A listán olyan regények szerepelnek, mint a litván Viktors Lagzdins *Halál a Szarvas-tanyán* című (1982), a szovjet szocialista krimi egyik megteremtőjeként számontartott Arkagyij Adamov két regénye, vagy az Arkagyij és Georgij Vajner páros három (1974, 1979, 1987) regénye.

Öt lengyel író tizenhárom kötetel volt jelen a sorozatban. A sorozat két állandó szerzője is idetartozik. Fentebb már említettük, hogy

az Albatrosz sorozat 1973-ban megjelentetett egy Joe Alex-regényt, azonban az életmű döntő része (további hat kötet) ebben a sorozatban látott napvilágot 1972 és 1983 között, 1978-ban két kötet is. Kilóg azonban a sorozat profiljából egy másik lengyel származású szerző, Stanislaw Lem, akitől négy kötet jelent meg, s akit viszont nem krimiszerzőként ismerünk.

Meglehetősen alulreprezentált két további ország: a keletnémet krimi csak két szerző képviseli, bár a másik sorozatban is megjelent Tom Wittgen három kötettel ebben a sorozatban is jelen van, a román krimi viszont csak egy szerző, Horia Tecuceanu reprezentálja (két kötettel, 1983-ban és 1987-ben).

Összegzésképpen: ebben a sorozatban – ellentétben az előzővel – a szocialista országok szerzői (összesen huszonöt szerző negyvenegy kötettel) időben jóval egyenletesebben voltak hozzáférhetőek. Az Albatrosz esetében, mint láttuk, döntően az első, megalapozó években voltak inkább jelen, ráadásul nem is elsősorban bűnügyi regényekkel.

3. Ami az ún. nyugati világ bűnügyi regényeit illeti: a három „nagy”-on (Nagy-Britannia, USA, Franciaország) túl néhány egyéb ország képviselőjét is megtaláljuk ebben a sorozatban is. *Az utolsó londoni nő* az Osso és Egon Eis osztrák szerzőpáros eredetileg 1931-ben megjelent ángol krimije (magyar megjelenés: 1988). További négy ország pedig az észak-európai krimi képviseli: a norvég Gunnar Staalesen *Lány a hűtőszekrényben* (1989), a dán Poul Örum *Csak az igazat* (1980), a svéd Kerstin Ekman *Lélekharang* (1982) című regényekkel. Mika Waltari Palmu felügyelőt szerepeltető krimii közül kettő jelent meg a sorozatban (*Palmu felügyelő tévedése*, 1969 és *Megmondják a csillagok*, 1971). Ebben a sorozatban is kiadták a Maj Sjöwall – Per Wahlöö szerzőpáros egy regényét (*Az elveszett tűzoltóautó*, 1981).

4. Ami az angol krimi illeti: tizenhét szerző negyvenöt kötettel volt jelen. A legnagyobb szezletet ebben a sorozatban is Agatha Christie hasította, akitől tizenkilenc kötetben húsz regény jelent meg (1978-ban *A titokzatos stylesi eset* és *Függöny* egy kötetben került kiadásra). Addig, amíg az Albatrosz sorozat esetében azt láttuk, hogy az első megjelent Christie-regény (1969) után többéves szünet következik, hiszen a következőt csak 1974-ben adták ki, addig az Európa kiadó sorozata 1968-tól, a *Tíz kicsi négertől* kezdve jóval egyenletesebben jelentette meg a Christie-fordításokat. Christie mellett P. D. James hat regénye (1980 és 1988 között) és Edgar Wallace három regénye (1985-ben kettő és 1989) látott napvilágot. Érdekes tény, hogy ebben a sorozatban Conan Doyle

is szerepel – igaz, csak egy kötettel (*Sherlock Holmes emlékiratai*, 1974). A másik sorozatban egy regénnyel jelen lévő Ngaio Marshtól itt is megjelenik egy regény – ez éppen a sorozat utolsó, 1990-ben egyedülként kiadott kötete (*Fény kialszik!*).

5. Az amerikai krimi tizenhat szerző képviseli huszonkilenc kötettel. Csupán két szerző tudott négy kötetnél többel jelen lenni: a másik sorozatban is szereplő Erle Stanley Gardner nyolc regénnyel (1969 és 1982 között), illetve a másik sorozatban szintén, de ott csak egy regénnyel szereplő Ross MacDonald négy regénnyel (1974 és 1980 között). Dashiell Hammett, John Dickson Carr és Patricia Highsmith is két-két regénnyel szerepel, Chandlertől pedig egy kisregény-válogatás jelent meg 1989-ben.

6. A francia-frankofón krimi tekintve első látásra csalóka kép bontakozhat ki: nyolc szerzőtől tizenhat kötet jelent meg. Azonban a Simenon-regények kiadását tekintve azt látjuk, hogy az 1974 és 1986 között megjelent hat kötet mindegyike több (két, esetenként három) szöveget is tartalmazott. Így jelent meg tehát az évek során tizenhárom Maigret-regény, egy hosszabb Maigret-novella (*Maigret pipája*) és egy nem Maigret-regény (az *A londoni férfi* című regény, amelyből jóval később Tarr Béla készített filmadaptációt). Szintén hasonló módszerrel Gaston Leroux-tól három kötetben négy regény jelent meg: 1973-ban *A véres bábu* és *A gyilkológép* (e két regény azonban inkább kalandregénynek tekinthető), egy évvel később a szerző Rouletabille sorozatának első kötete, *A sárga szoba rejtélye*, amelyet csak jóval később, 1989-ben követi a második, *A fekete ruhás hölgy illata*). Meg kell még említeni azt is, hogy a sorozatban a műfaj egyik fontos elődjének számító Émile Gaboriau-tól is megjelent két regény (*A 113. számú ügyirat* 1970-ben és *A Lerouge-ügy* 1972-ben).

7. Az Európa Kiadó sorozatában az úgynevezett szocialista blokk országaihoz huszonöt szerzőt és negyvenegy kötetet sorolhatunk, míg az angol krimi tizenhét szerző negyvenöt kötete, az amerikai krimi tizenhat szerző huszonkilenc kötete, a frankofón krimi pedig nyolc szerző tizenhat kötete képviselte. A keleti blokkhoz tartozó szerzők művei időben egyenletesebben oszlanak el itt, mint ahogyan azt az előző sorozat esetében láttuk, s a nyugati szerzők (Christie, Erle Stanley Gardner és Simenon) is folyamatosan hozzáférhetők már a sorozat kezdeti időszakától. Ezt jól illusztrálhatja egy példa: az első Gardner-regény 1969-ben jelenik meg az Európánál, de csak 1977-ben a Magvetőnél.

Ebben a sorozatban tizenegy szerzőtől jelent meg három vagy több kötet. A lista élén Agatha Christie található – tizenkilenc kötetben húsz regény, nem számítva az újrakiadásokat –, öt Simenon követi – hat kötetben összesen tizenöt elbeszélése jelent meg. Erle Stanley Gardner nyolc regénnyel van jelen, Joe Alex és P. D. James pedig hat-hat regénnyel.

Összességében a két sorozatban 382 kötet jelent meg 206 szerzőtől. A számok azt is jelzik, hogy a sorozatok hosszú élettartama alatt voltak olyan évek is, amelyek során az olvasók akár havi egy-két kötethez is hozzájuthattak. 1990-ben mind a két sorozat hirtelen ért véget, s az a tény, hogy 1997-ben a Magvető sikertelenül próbálta újraindítani a saját sorozatát, nemcsak azt jelzi, hogy bizonytalan a könyvkiadás helyzete, hanem feltehetően azt is, hogy a bűnügyi regény műfaja nehezen tud új identitást találni a rendszerváltás utáni időszakban.

A sorozatok 206 szerzője közül tizenhat mindkét sorozatban megjelent, vagyis a szerzők száma így valójában 190). Ők a következők: Agatha Christie (a két sorozatban összesen harminc kötet), Georges Simenon (huszonhat elbeszélés tizenhét kötetben), Erle Stanley Gardner (tizenhét kötet), Joe Alex (hét kötet), Raymond Chandler (hét kötet), Ross MacDonald és Tom Wittgen (öt kötet), Ruth Rendell, J. D. Carr, Patricia Highsmith, Dashiell Hammett (négy kötet), Ellery Queen (három kötet), Eduard Fiker, Mignon Eberhart, Charles Exbrayat, Ngaio Marsh (két kötet). Az a tény, hogy több szerző itt is és ott is megjelent, azt jelzi, hogy a sorozatok nem versenytársakként, hanem inkább egymás kiegészítéseként működtek.

Csak harminc szerző esetében figyelhető meg az, hogy háromnál több kötetük jelent meg egyik vagy másik sorozatban. Ehhez hozzávéve a szerzőnkénti átlagot (1,82 és 1,87) azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a (visszatérő szereplőn alapuló) sorozatelnem volt meghatózó publikációs faktor.

Összességében huszonnégy magyar szerző ötvenhét könyve jelent meg (mind a Magvető kiadásában). A két sorozatot tekintve a szocialista blokk országait nyolcvan kötet, az USA-t kilencvenegy kötet, Nagy-Britanniát nyolcvanhárom kötet, Franciaországot (s ezzel együtt a frankofón bűnügyi regényt is) negyvenegy kötet (de összesen ötvenegy elbeszélés) reprezentálja.

A fentebbi elszórt, részleges értelmezéseket más következtetésekkel, megállapításokkal is ki kell egészítenünk.

1. A magyar szerzőket figyelembe véve: a Magvető sorozatában a Rejtő-regények döntő része (húsz kötet) 1964 és 1970 között jelent meg. Ez egybeesik a sorozat útkeresésével – azt láttuk ugyanis, hogy csak az 1970-es évek elejére lesz domináns műfaj a bűnügyi regény. Rejtőn kívül huszonhárom szerző (vagy szerzőpáros) jelentetett meg egy vagy – néhány esetben – több regényt a sorozatban. Ez a szám azt jelzi, hogy a műfaj 1945 utáni újraintézményesülésében idővel az eredeti szövegek is egyre komolyabb szerepet játszottak.¹⁰ Kristóf Attila vagy Gyürk Sarolta életműve a rendszerváltozás környékén lezárult, de olyan szerzők, mint Nemere István, Leslie L. Lawrence itt kezdtek el publikálni, népszerűségük ma is töretlen, többféle műfajban is sikeresek. Az bizonyosnak látszik, hogy az ún. „szocialista magyar krimi” valójában nem egynemű, hanem különféle tradíciók együttélését jelenti.¹¹

2. A tény, hogy két vezető kiadónak is hasonló kiadói terve volt, illetve az, hogy tizenhat szerző mindkét sorozatban megjelent, azt sejteti, hogy a populáris műfajok kiadása esetében a kiadóknak részleges autonómiája lehetett. Mindkét sorozat paratextusai esetében (a paratextusok vizsgálata önmagában is érdekes lenne) ott találjuk egyfelől a műfaj jellegzetes vizuális kliséit, másfelől pedig a populáris irodalom egyéb materiális jellemzőit: a papír típusa, a könyvnyomás gyakran újságnyomáshoz hasonló, rosszabb minőséget eredményező módja, a borító jellegzetes színei (fekete és sárga) stb. Ezek a jellemzők megerősítik azt, hogy a könyvkiadás az ún. „populáris irodalmat” egyértelműen a szórakoztatás kategóriája alá rendelte, egyfajta „nem komolyan veendő” és nem tartós fogyasztásra szánt irodalomként kezelte. Több-ször is említettük, hogy bár a domináns műfaj a bűnügyi regény, mindkét sorozat (de elsősorban az Albatrosz) más populáris műfajokba tartozó szövegeket (háborús regény, kémregény, sci-fi, kalandregény) is publikált. Ez egyfelől a sorozatok útkeresésének velejárója is volt, másfelől pedig arra mutat rá, hogy a legfontosabb kiadói elv a populáris kategóriája, és nem a műfaj vagy a visszatérő hős elve volt – bár ez utóbbi fontos faktor lehetett bizonyos szerzők, Simenon vagy Christie sikerében. Vagyis a két sorozat identitását az biztosította, hogy a rendszer által megtűrt populáris irodalmi szövegeket publikált.

10 A magyar krimi intézményesülési problémáihoz lásd KÁLAI Sándor, *Miért intézményesül(t) nehezen a magyar krimi*, Korunk 2014/3., 12–17.

11 Erre a változatosságra utal a sorozat magyar szerzőinek életútvizsgálata. KÁLAI Sándor, *Az Albatrosz krimisorozat magyar szerzőinek életútvizsgálata = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írói csoportosulások 3.*, szerk. BIRÓ Annamária – BOKA László, Partium-reciti, Nagyvárad–Budapest, 2018, 363–372.

A sorozatosság észlelését az is meghatározta és befolyásolta, hogy bizonyos szerzők (gyakran visszatérő szereplőn alapuló sorozatai) mindkét kiadónál megjelentek: a materiális jegyek (borító, formátum, tipográfia stb.) többféleségét az olvasói praxisnak kellett ellensúlyoznia, vagyis például Simenon Maigret-regényeinek sorozatosságára nem elsősorban a kiadói paratextusok hívták fel a figyelmet (hiszen ezek nem voltak egységesekek), hanem a többéves-évtizedes olvasói gyakorlat szokott hozzá ahhoz, hogy ugyanahhoz a fikciós univerzumhoz többféle forrásból juthat hozzá. Mint láttuk, a sorozatosság ellen dolgozott az is, hogy ugyanazon kötetben egyszerre jelenhetett meg egy Maigret-regény és egy nem Maigret-regény, de a címválasztás sem mindig tette egyértelművé azt, hogy az adott kötet egy sorozat része-e – továbbra is Simenon példájánál maradva: *A sárga kutya* című kötet cím nem utal arra, hogy három Maigret-regény jelent meg az adott kötetben. De P. D. James regényei esetében is összefolyik két (a Dalgliesh- és a Gray-) sorozat, s Erle Stanley Gardner regényei esetében is találunk egy idevonatkozó példát: az 1978-ban a Magvetőnél megjelent *A ketyegő gyertya esete* tévesen kelti azt az illúziót, hogy egy Perry Mason-regényről van szó. Ezek a példák mind azt jelzik, hogy az egyes szerzők esetében a szerialitás jegyeinek tiszteletben tartása nem volt elsődleges.

3. Az a tény, hogy a Fekete könyvek sorozatban viszonylag sok cseh-szlovák szerző jelent meg, kiadói együttműködéseknek is köszönhető volt. Az arányok jelentőségének mérlegelésekor ezekkel a faktorokkal is tisztában kell lennünk.

4. Az adott kereteken belül a két sorozat magas színvonalat és változatosságot képviselt. Egyfelől az a tendencia olvasható ki a fentebbiekből, hogy a szocialista blokk propagandisztikusnak tekinthető elbeszéléseit egyre inkább felváltották az olyan szerzők regényeiből készült fordítások – s itt elsősorban Joe Alex vagy Emil Vachek regényeire érdemes gondolni –, amelyek nem, vagy csak bajosan illeszthetők a „szocialista” krimi kategóriájába. Másfelől, a krimi műfaján belüli változatosság is jellemezte a sorozatokat, hiszen a klasszikus rejtélyfejtő regények mellett *hard-boiled* krimiket és *suspense* történeteket is megjelentettek. Harmadrészt, a sorozatok nemcsak kortárs szerzők szövegeit adták ki, hanem a múlt nagy klasszikusait is, például Gaboriau, Leroux, Conan Doyle, Chandler vagy Hammett. Az, hogy a szerkesztők mennyire lépést tudtak tartani a korabeli tendenciákkal, jól jelzi, hogy a nyolcvanas években olyan szerzők művei is megjelentek a sorozatokban, mint Ken Follett vagy Stephen King.

5. Szintén részletesebb vizsgálatot igényelne annak megállapítása, hogy vajon különböző, egymástól eltérő műfaji/kulturális hagyományok egyidejű jelenlétéről van-e szó, vagy pedig azonosíthatunk-e különféle, követhető modelleket (francia krimi, brit krimi, szocialista krimi). Az a tény, hogy a magyar szerzők/szerzőpárosok közül nyolc álnév alatt publikált, ha nem is beszédes információ, de iránymutató lehet: az álnevek angolos vagy franciás hangzása utalhat bizonyos modellek hatására.

6. Az adott időszakban a műfaj természetesen nem csak e két sorozat privilégiuma volt. Más kiadók is jelentettek meg bűnügyi regényeket, a Magvető és az Európa sorozaton kívül is publikált krimiket, de olyan sajtótermékek is hozzájárultak a műfaj terjedéséhez, mint a Rakéta Regényújság – több olyan Simenon-fordítás is megjelent itt, amelyek azóta sem kerültek publikálásra önálló kötetben. 1969-től a Móra Kiadó a fantasztikus, sci-fi regények számára hozott létre sorozatot. A *Kozmosz Fantasztikus Könyvek* 1987-ig 132 kötetet publikált, az első egy Asimov-kötet volt. A magyar és a szocialista blokk országainak szerzői mellett a sorozatban olyan fontos írók könyvei láttak napvilágot, mint Pierre Boulle, Clifford Simak, Arthur C. Clark, Ray Bradbury, Ursula Le Guin, Philip K. Dick, Frank Herbert vagy éppen Aldous Huxley, Jorge Luis Borges vagy Italo Calvino.

7. A könyvsorozatok (ideértve akár a Kozmosz Könyveket is) több évtizeden át léteztek, a kötetek nagy példányszámban jelentek meg. Mindez azt jelenti, hogy több generáció tagjai is olvashatták azokat, a műfaji és szerzői változatosság pedig azt jelzi, hogy egy átlagos magyar olvasó komoly populáris irodalmi műveltségre tehetett szert.

8. Szintén önálló tanulmányt érdemelne azon kulturális aktorok munkásságának feltérképezése, akik szerkesztették, fordították, illusztrálták a köteteket. Az életutak palettája minden bizonnyal változatos lenne, hiszen voltak olyanok, gondolhatunk itt a rendkívül ellentmondásos Kuczka Péterre, akik a rendszer kiszolgálói voltak, mások pedig – annak kritikusaiként – éppenséggel fordítói parkoló pályára (is) kényszerültek, s e sorozatok számára is fordítottak regényeket (például Halda Aliz, aki egy Simenon-regényt fordított a Magvető sorozata számára).

9. Szintén önálló vizsgálatot érdemelne a fordítások minőségének tanulmányozása, valamint az, hogy teljes szöveggel vagy csonkolva jelentek-e meg a magyar változatok.

A tény, hogy egy autoriter rendszer könyvkiadásában egyfajta ke-reskedelmi logika (is) működött, és sikeresek voltak a populáris mű-

fajok (vagyis hogy – mint láttuk – a rendszer megtűrt egy rendkívül változatos populáris irodalmi műfaji palettát), úgy is értelmezhető, mint az olyan paradox helyzetek egyik megnyilvánulása, amelyek végeredményben hozzájárultak a rendszer összeomlásához. Azonban az összeomlás a műfajok összeomlása is volt: az 1990-től napjainkig tartó fejlemények azt mutatják, hogy a magyar bűnügyi regény újra-intézményesült, ám ez a folyamat nem volt problémáktól mentes.